

گردشگری آئینی

بازخوانی باورهای اجتماعی در مراسم آئینی

شهره جوادی*

استادیار گروه مطالعات عالی هنر، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران

تاریخ دریافت: ۹۷/۱/۲۳

تاریخ پذیرش: ۹۷/۲/۲۰

تاریخ قرارگیری روی سایت: ۹۷/۳/۲۸

چکیده | آیین‌ها، رسوم و عادات جاری در زندگی مردم، ریشه در باورها و اعتقادات آنان دارد. در ایران از گذشته‌های دور تاکنون آمیختگی تفریح و گردش با زیارت اهل قبور توسط اعضای خانواده و دوستان و آشنایان رسم بوده است، به‌خصوص زیارت و احترام مزار امامان، امامزادگان و بزرگان دین که معنویت و صفای ویژه‌ای دارد. زیارت و گردش آئینی در قالب سفرهای کوتاه‌مدت رسم و سنت دیرینی است که تاکنون برجای مانده است. این رسم که بیشتر به صورت جمعی برگزار می‌شود، کودکان خردسال تا جوانان و سالخورده‌گان را گرد هم آورده و اوقات خوش و دلپذیر را برای مردم رقم می‌زند. گردشگری آئینی علاوه بر تفریح و زیارت موجب حفظ و پویایی مکان‌های تاریخی-مذهبی می‌شود که میراث باارزش این مرزوبوم به شمار می‌روند.

واژگان کلیدی | گردشگری آئینی، سنت، زیارت، مکان‌های مقدس، طبیعت.

فرضیه | گردشگری آئینی از بهترین راه‌های شناخت فرهنگ جوامع است که علاوه بر برخورداری از مواهب افزایش معرفت گردشگران، موجب همبستگی اجتماعی و تقویت تعاملات انسانی و تاریخی می‌شود. رواج این شیوه از گردشگری در جامعه ایران با شرایط فرهنگی آن سازگار است و به دلیل ابعاد مشارکتی قوی آن، به سرمایه‌گذاری گسترده نیاز دارد.

گردش و خاطره

فرصتی برای نیایش و گردش توأمان را پدید آوردند. این رسم و سنت در دوران اسلامی نیز ادامه یافت و مکان‌های مقدس پیشین به زیارتگاه بزرگان دین، زاهدان و عرفا تبدیل شد، به طوری که هم‌اکنون در جای‌جای ایران در شهرها و روستاها شاهد این‌گونه گردش‌های آئینی هستیم. زیارت قبور عزیزانی از خانواده و دوستان نیز در ردیف همین سرگرمی و گردش بوده که مبتنی بر وظیفه و اعتقاد دینی است. بهشت‌زهرای تهران و دیگر گورستان‌ها در نقاط مختلف ایران هر پنج‌شنبه و جمعه و در ایام تعطیل مذهبی و ملی شاهد حضور زائرینی هستند که گاه از صبح تا غروب بساط پهن کرده و با یاد عزیزان ازدست‌رفته دور هم جمع می‌شوند و میوه و شیرینی و حتی ناهار می‌خورند و به فاتحه‌خوانی و ذکر خاطرات گذشته می‌پردازند (تصویر ۱).

گردش و سفر، خواه یک روز و چند روز یا سفرهای طولانی در فرهنگ ایرانیان صرفاً جنبه تفریحی نداشته بلکه با باورها و عقاید آن‌ها در ارتباط بوده است. از گذشته‌های دور که عقاید طبیعت‌گرا مردم را به دامن کوه، دشت و پای چشمه و رودخانه یا بر بلندای کوه‌ها دعوت می‌کرد، تفریح و سرگرمی با نیایش آب، درخت و سپاس و شادی در بزرگداشت آتش توأم بود. بعدها که نیایشگاه‌ها در کنار عناصر مقدس بنا شدند و این اماکن محل برگزاری مراسم آئینی و تجمع مردم شد،

shjavadi@ut.ac.ir * ✉

شماره تماس: ۰۲۱۶۶۹۱۵۸۳۱

ایران کمتر کسی باشد که خاطراتی شیرین از سفر زیارت امام رضا (ع)، حضرت معصومه و حضرت عبدالعظیم نداشته باشد و یا گردش و پیک‌نیک در اماکن مصفایی چون مزار امامزاده‌ها، پیران و بزرگان دین را در جوار چشمه، رودخانه، سبزه‌زار و درخت و به قول قدیمی‌ها هواخوری را تجربه نکرده باشد.

از شیرین‌ترین خاطرات کودکی و نوجوانی برای نسل سال‌خورده و میان‌سال ایرانی، جاده امامزاده داوود و کوه

سفرهایی که در ایام تعطیل نظیر نوروز، اعیاد مذهبی و ایام عزاداری سالار شهیدان به پابوس امامان معصوم و امامزادگان، انجام می‌شود نیز از همین جمله‌اند و به‌گونه‌ای گردش و استراحت را با حال‌وهوای روحانی و معنوی در هم می‌آمیزد (تصویر ۲). در گذشته در سفرهای زیارتی تا یک ماه به مشهد مقدس و گاه شش ماه را در کربلای معلّا و در جوار حرم امام حسین (ع) و حضرت علی (ع) ساکن می‌شدند. از نسل میان‌سال امروز شاید در

تصویر ۵: گورستان بهشت زهرا-تهران. افراد با گردهمایی و مراسم فاتحه‌خوانی به یاد عزیزان از دست رفته، سنت زیارت و تفریح را توأمان به‌جا می‌آورند، تهران. مأخذ : <http://tnews.ir/news/af9459647622.html>

تصویر ۵: زیارت و گردش آئینی در امامزاده صالح، شمیران، تجریش، تهران. مأخذ : <http://aghigh.ir/fa/news>

یا به عبارت دیگر باورها در حکم روح مکان بوده و به آن حیات می‌بخشند. این مکان‌ها و منظرها همچون نیروی محرکه ثابت و پایدار جامعه به بقای حیات اجتماعی و فرهنگی جوامع مدد می‌رساند.

گردش و آیین

ایرانیان با تمدن کهن خود، مجموعه‌ای از مظاهر فرهنگی متفاوت را به جهان عرضه داشته‌اند. از جمله منظر آیینی است که از دیرباز در فرهنگ آنان وجود داشته است. «انسان عصر سنت، جهان بیرون از خود را دارای معنایی می‌دانست که وظیفه دارد آن را کشف کند» (منصوری، ۱۳۸۷: ۲)؛ از این رو برای طبیعت و عناصر آن اسطوره‌ها ساخته و با آن زیسته است. اسطوره‌ها به تدریج جای خود را به باورهای مقدس و ادیان اولیه سپردند. زیارت شاخه‌ای مهم در گردشگری آیینی است که ارتباط بسیار قوی با عناصر اسطوره‌ای دارد. گرچه در زندگی مدرن سنت‌ها کم‌رنگ شده، اما همچنان در مرزوبوم ایران فرهنگی شاهد بروز زیارت‌های اسطوره‌ای و آئینی هستیم.

گردشگری، نظامی پیشرفته برای معرفت به شمار می‌آید که هدف آن تحقق رشد و حرکت به سوی کمال است (همان: ۳۰). گردشگری منظر ترکیبی از فضای جغرافیایی، معماری، تاریخی و فرهنگی را در پیوند عمیق با ادراک حسی و هویتی انسان معرفی می‌کند (پرچگانی، ۱۳۹۳: ۳۴).

بی‌شهربانو است با کوله باری از فرش، سمور، چراغ پریموس و زنبوری، بچه‌های خوراکی و نان و مایحتاج چندروزه که بار قاطر می‌کردند و بچه‌ها شاد و سرخوش، پیر و جوان به شوق حاجت گرفتن مسیر طولانی کوهستان را به سختی اما با صفا و صمیمت و پیوندهایی که با همسفران در راه پیش می‌آمد، می‌پیمودند و در این راه‌پیمایی و تلاش جسم و روح خود را جلا می‌بخشیدند (تصاویر ۳ تا ۵).

همین خاطرات برای اهالی یزد در زیارتگاه «پیر سبز»، که زرتشتی و مسلمان را فرا می‌خواند و هم‌چنین برای بسیاری دیگر از اماکن مقدس آیین‌های مشابه تاکنون حفظ شده و موجب استمرار و بقای اعتقادات ساکنان در قالب این رسوم و آیین‌ها می‌شود. باور دیرین حیات پس از مرگ و پیوند این جهان با سرای باقی به این مکان‌ها و عناصر مقدس آن روح می‌بخشد و توسل به نمادهای طبیعی یا عناصر نمادین که در گذر زمان به دست مردم خلق شده موجب آرامش و حیاتی بامعنا و مفاهیم عمیق می‌شود و بخشی از زندگی اجتماعی مردم را رقم می‌زند.

تلفیق مکان‌های آئینی با رفتارهای اجتماعی به پدیدآمدن منظرهای فرهنگی خاصی در سرزمین می‌انجامد که مطالعه آنها روایت‌گر صادقی از تاریخ آن سرزمین است.

در طیف وسیعی از گردشگری آیینی، آداب و سنن وابسته به بستری هستند که این آیین‌ها در آن جاری می‌شوند

تصویر ۳: نمای کلی زیارت‌گاه بی‌بی شهربانو. عکس: ایو لوژنبول، ۱۳۹۳.

تصویر ۵: گردش و پختن غذای نذری در مقبره بی بی شهربانو، تهران. عکس: ایو لوژنبول، ۱۳۹۳.

تصویر ۴: چشمه و غار مقدس در مقبره بی بی شهربانو، تهران. عکس: ایو لوژنبول، ۱۳۹۳.

فرانسه از این نمونه‌هاست که زائران پای پیاده و بعضاً روی زانو با شمع و تسبیح و ذکرگویان در راه مقدس گام برداشته و به امید برآورده شدن حاجت به کوه، چشمه و غار که نمادهایی از رویدادهای تاریخی- مذهبی است، متوسل می‌شوند. آیین‌هایی که در این زیارت و گردش مرسوم بوده و تاکنون تداوم یافته، شباهت‌هایی با رسوم گردشگری مذهبی-آئینی ایرانیان دارد (تصاویر ۸ تا ۱۱). تابستان ۱۳۹۰ همراه با گروه سفرهای علمی-اکتشافی «نظر»، ظهر یکشنبه به زیارتگاه فاطیما در لیسبون پرتغال رسیدیم که با جمعیت عظیم زائران مواجه شدیم. مسیحیانی که از شهرها و مناطق دور و نزدیک به زیارت آمده بودند. مراسم آئینی بر بلندای کوه و در جوار آتش افروخته برگزار و کشیش در حال سخنرانی بود. در شبستان کلیسای همین زیارتگاه سنگ قبر سه چوپان خردسال، یک دختر و دو پسر قرار دارد که مسیحیان معتقدند «سنت آن» یا مریم مقدس در این مکان برابر آنان ظاهر شده که

در نتیجه می‌توان گفت گردشگری آئینی حاصل پیوند سفر با فرهنگ است؛ سفری که به واسطه آن انسان با تجربه آئین‌ها موفق به کشف اعتقادات و باورهایی می‌شود که در روح مکان جاری است و ریشه در فرهنگ کهن جامعه دارد. آیین‌ها اکثراً وابسته به زمین و مکان هستند، به عبارتی مکان و آیین در قالب یک موجود زنده به حیات خود ادامه داده و می‌دهند. گردشگری آئینی نوع خاصی از گردشگری فرهنگی است که آدمی را با اعتقادات و باورهای برخاسته از یک جامعه خاص آشنا می‌کند (جوادی و غضنفری، ۱۳۸۸: ۷۰).

گردش و زیارت در جوامع اروپایی و بین مسیحیان سنت‌گرا نیز مرسوم است. زیارتگاه «فاطمیما» در لیسبون پرتغال (تصاویر ۶ تا ۷)، صومعه «سنت اودیل» در استان آلزاس فرانسه که بر بلندای منطقه‌ای کوهستانی واقع شده است، غار و تندیس حضرت مریم در دهکده کوهستانی لورد در جنوب فرانسه و صومعه «سن میشل» در شمال

تصویر ۶: زیارتگاه فاطیما، لیسبون، پرتغال. مأخذ: آرشیو پژوهشکده نظر.

این روایت به تقدس مکان انجامیده است (تصویر ۱۲). در باور مسلمانان نیز حضرت فاطمه (س) این گونه روایات در ارتباط با اماکن مقدس در جوار کوه، چشمه یا درخت خاص وجود دارد که غالباً به باورهای پیش از اسلام بازمی‌گردد. در گذر زمان این مکان‌های زیارتی به گردشگاه‌های آیینی تبدیل شده‌اند و توانسته‌اند روح مکان و باورهای معتقدان را در قالبی نو حفاظت کنند.

آیین‌هایی همچون کارناوال‌های شادی که در تابستان و روزهای مشخصی از ماه‌های میلادی در بسیاری از شهرهای اروپایی برگزار می‌شود نیز در ارتباط با همین باورهاست و ریشه در تاریخ و فرهنگ مذهبی آنان دارد. کاتولیک‌ها نیز همچون مسلمانان که جشن و نماز عید فطر دارند، پس از روزه‌داری در جشنی مذهبی با نیایش و شکرگزاری به خوردن و آشامیدن می‌پرداختند. امروزه این مراسم منحصر به جشن و پای کوبی و خوش‌گذرانی شده است. اما تمامی نمادها و عناصری که در مراسم آیینی راهپیمایی و جشن خیابانی با خود حمل می‌کنند، شامل آلات، ابزار، انواع ماسک، سرود و رقص‌های آنان ریشه مذهبی- تاریخی دارد که صرفاً به صورت تقلیدی قرن‌هاست که تکرار می‌شوند (تصاویر ۱۲ و ۱۳).

در دوران اخیر برخی از اماکن مذهبی- آیینی در ایران به قطب گردشگری تبدیل شده‌اند. بخش بزرگی از مردم حتی برخی از خواص این سنت‌ها را به دلیل

تصویر ۷: زیارتگاه فاطیما، لیسبون، پرتغال. مأخذ: آرشیو پژوهشکده نظر.

تصویر ۸: تپه سنت اودیل، ایالت آلزاس - فرانسه، مجموعه صومعه-کلیسا. مأخذ: Koehler & Fischer, n.d

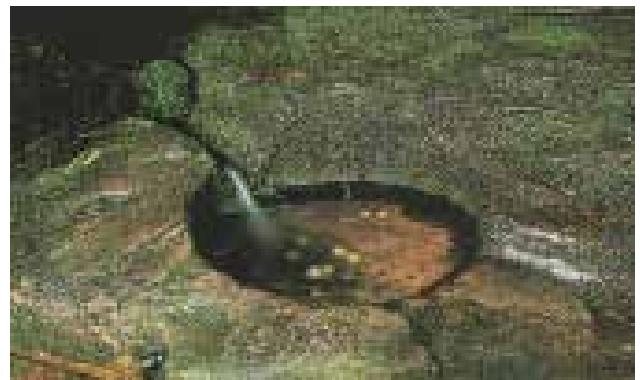

تصویر ۹: مکانی زیارتی-تفریحی برای استفاده تمام گروه‌های سنی. مأخذ: Koehler & Fischer, n.d

پیوند با طبیعت، نیاز به معنویت و حال و هوای روحانی در زندگی مدرن و پرمخاطره امروز حفظ کرده‌اند. حمایت از این جریان اجتماعی و معرفتی، نگهداری از این میراث تاریخی-آئینی نیازمند شناخت صحیح و دور از خرافه و ساماندهی مکان‌های مرتبط با آنها است. برخی از این مکان‌ها در اثر توسعه‌های بی‌رویه و عدم شناخت متولیان از بین رفته است یا کمتر به آن رسیدگی می‌شود. ایجاد امکانات رفاهی و مدیریت برنامه‌های فرهنگی موجب رونق گردشگری آئینی می‌شود. آئین‌ها نمود بیرونی باورها و اعتقاداتی است که از فرهنگ جامعه برمی‌خیزد؛ مطالعه و شناخت آنها

تصویر ۱۱: سایه قدیمی درختان به لیمو (درختان کهنسال که حکایت از قدمت محل و بناهای مقدس آن دارند). مأخذ: Koehler & Fischer, n.d

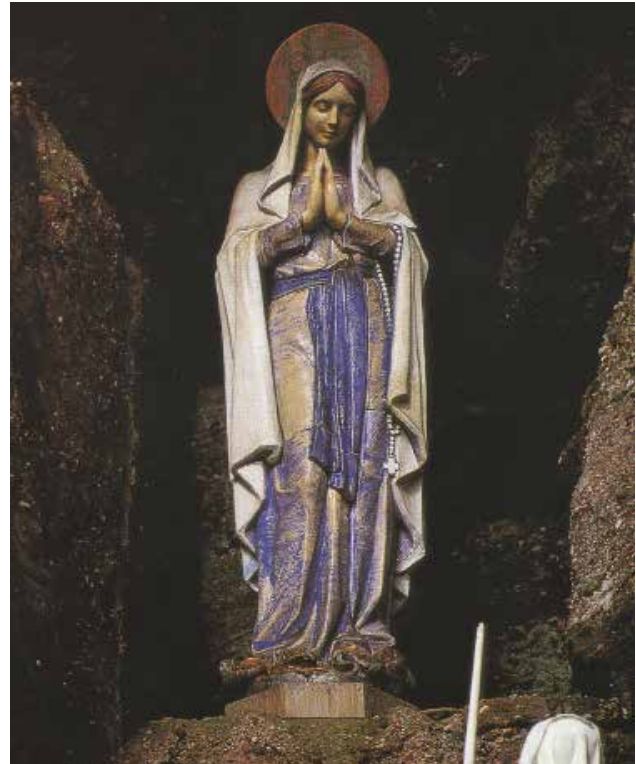
تصویر ۱۰: چشمه مقدس. مأخذ: Koehler & Fischer, n.d

ضروری است و زمینه‌ای برای احساس تعلق خاطر به سرزمین و فرهنگ جوامع به شمار می‌رود. توسعه امکانات در زمینه آموزش گردشگری تاریخی-طبیعی و زیارتی-آئینی و تقویت راه‌هایی که به رشد وحدت اجتماعی می‌انجامد، لازم بوده که این مهم منجر به همبستگی فرهنگی-اجتماعی در جامعه ایران خواهد بود و زمینه‌ساز ارتباط گردشگری ایران با دیگر جوامع جهان. اشاعه این شیوه گردشگری که ریشه در فرهنگ کهن ایرانیان دارد، از یکسو به جامعه انرژی و روح می‌بخشد و از سوی دیگر گردشگران خارجی را با تفکر، آداب و رسوم جامعه‌ای پویا با ارزش‌های اخلاقی ویژه و تفریحات شیرین خانوادگی آشنا می‌سازد. توسعه و هدایت گردش‌های سالم و تفکر برانگیز برای نسل جوان و نوجوان کشور در صورتی که با آموزش و آگاهی همراه باشد و صرفاً به تکرار و تقلید خلاصه نشود، موجب تداوم هویت و حفظ فرهنگ نیاکان می‌شود.

نتیجه‌گیری

نیاز انسان به تفریح و آرامش و آمیزش این مهم با اعتقادات دینی موجب پیدایش گونه‌ای خاص از گردشگری شده که از گذشته‌های دور تاکنون برجای و استوار مانده است. تقویت گردشگری آئینی امری مهم در شناخت و توسعه فرهنگ غنی و دیرپای ایرانی-اسلامی به شمار می‌رود. از طرفی این مهم موجب حفظ مکان‌های زیارتی-تفریحی شده که با نیازهای امروزی بعضاً در امر مرمت و زیباسازی آنها نیز کوشش‌هایی به عمل آمده است.

این اماکن که نشانه‌ها و نمادهایی از آیین‌های کهن و امروزی را هم زمان عرضه می‌دارند، در زمره میراث باارزش تمدن و هنر این مرزوبوم‌اند که حفظ و نگهداری آن به شکل اصیل و سنتی بسیار مهم است، زیرا این مکان‌ها

تصویر ۱۲: تندیس مریم مقدس در غار لورد. مأخذ: Koehler & Fischer, n.d.

تصویر ۱۲: کارناوال پاریس. مأخذ: <http://gemlaportebonheur.blogspot.com>

تصویر ۱۲: کارناوال پاریس در دهه ۵۰ میلادی. مأخذ: http://heroeswiki.com/Where_Is_Hiro

جلوه‌های تداوم فرهنگی-مذهبی از گذشته‌های دور تاکنون هستند. چنین میراث غنی، زنده و پویا در زمینه گردشگری آئینی در جهان موجب سربلندی و تفاخر است.

فهرست منابع

- پرچکانی، پروانه. (۱۳۹۳). آمایش منظر و مدیریت گردشگری. مجله منظر، ۶ (۲۹): ۳۴-۳۹.
- جوادی، شهره. (۱۳۸۶). اماکن مقدس در ارتباط با کوه، چشمه و درخت. مجله باغ نظر، ۴ (۸): ۱۲-۲۲.
- جوادی، شهره و غضنفری، پروانه. (۱۳۸۸). نگاه آئینی به گردشگری ایرانی. مجله منظر، ۱ (۵): ۷۰-۷۳.
- منصور، سید امیر. (۱۳۸۷). منظر نو. مجله منظر، ۱ (۰): ۲.
- منصور، سید امیر. (۱۳۹۳). گردشگری به مثابه نظام معرفت. مجله منظر، ۶ (۲۹): ۲۸-۳۳.
- KOEHLER, P., FISCHER, M.T. (n.d). *Le Mont Sainte Odile*. Paris: Éd. du Signe.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the authors with publication rights granted to Manzar journal. This is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

جوادی، شهره. (۱۳۹۷). گردشگری آئینی. مجله منظر، ۱۰ (۴۲): ۱۴-۲۱.

DOI: 10.22034/manzar.2018.63126

URL: http://www.manzar-sj.com/article_63126.html

